Universitas Tarraconensis. Revista de Geografia, Història i Filosofia, núm. 5, 1982-1983
Publicacions Universitat Rovira i Virgili · ISSN 2604-2096 · https://revistes.urv.cat/index.php/utghf

NOTES PER L'ESTUDI DE LA LITERATURA ANARQUISTA I SOCIALISTA (1881-1923)

ENRIC OLIVE I SERRET
Dep. d'Història Contemporània

Durant anys, la novel.la i la «literatura» en general, -estudi apart requereix la literatura oral-, constituí l'única forma possible de comunicació de masses. Comunicació que s'estableix tenint com a fil conductor una forma literària, -el conte, el poema, la novel.la-, amb una dinàmica interna que no expressa sinò «l'imatge d'un mon revoltat», en feliç expressió de Lukacs (1).

La literatura, doncs, es converteix en un canal d'informació que reflecteix una realitat social, una acceptació, una critica o una alternativa a aquest.

Si en el fet intrinsec de la expressió verbal escrita hi afegim la vulgarització d'aquest medi per mitjà de dos fenòmens paral.lels: la progressiva alfabetització i l'aparició de formes molt econòmiques d'edició (novel.les per entregues (2)), ens trobem davant de l'aparició d'un fenòmen ùnic en la comunicació de masses, quin és el coneixement per part d'àmplies capes de la població -especialment urbana e industrial- d'uns mateixos personatges que tenen unes vicissituts, unes idees i que es comporten de determinades maneres enfront dels problemes que li son plantejats.

Aquesta «vulgarització» de l'obra literària, neix paralel.lament e intimament unit a l'industrialització i als fenòmens socials que l'acompanyen. Un dels quals, és l'organització obrera.

En efecte, els dirigents obrers, observaren ja en els seus inicis,

1. LUKÁCS, GYÖRGY. «La teoria de la novel.la» B., 1965 p. 20
2. Per aquest tema pot veure's el llibre de FARRERAS, J.L. «La novela por entregas (1840-1900). Concentración Obrera y economía editorial». Taurus. M., 1972.
   També sobre els inicis de la novel.la «militant» espanyola: ZAVALA, Iris M. «Socialismo y literatura: Ayguals de Izco y la novela española» Rev. Occ., 80 (1969) pp. 167-188.

Universitas Tarraconensis. Revista de Geografia, Història i Filosofia, núm. 5, 1982-1983
Publicacions Universitat Rovira i Virgili · ISSN 2604-2096 · https://revistes.urv.cat/index.php/utghf

les consequències que sobre la classe treballadora, podia tenir la difussió massiva de la novel.la o d'altres formes similars.

Així, el dirigent internacionalista Henri Tolain escrivia pel juny del 1865 a «La Tribune Ouvrière» de Paris:

> «Envers les travailleurs qui, par ignorance, manque de temps, vivent désintéressés de toute question politique ou sociale, le roman populaire pourrait être un admirable instrument qui permettrait de vulgariser les idées de justice et développerait le sentiment de la dignité humaine (...)[3].

Pèro Tolain, sabia que la majoria d'autors de la literatura popular, prescindia d'aquest nivell educatiu, per limitar a apoderarse de «la fibre populaire exagérant la sensation sans raison et sans but» [4], i continuava:

> «(...) dans l'état d'ignorance où nous vivons, le romancier n'a quère d'autres moyens d'action que le sentiment et la sensation, armes puissantes, que des plumes honnêtes pourraient mettre au service du progrés et de la moralisation du peuple.
>
> Mais, pour cela, il faudrait que l'auteur lui-même eût une morale, chose beaucoup plus rare qu'on ne croit au temps présent, aussi rare dans les classes dites supérieures que dans les masses populaires. Il faudrait que l'auteur eût un ideal, pour tracer ses caractères et mettre dans l'action une leçon, un enseignement; mais cela supposerait, non seulement l'amour de son art, du beau, du vrai, du juste, mais encore une conception génerale de l'evolution individuelle et sociale» [5].

Valgui la llarga cita de l'article poc conegut de Tolain, com a exemple de la conciència dels grups dirigents de la classe obrera vers l'importància d'un fenòmen que intuien, acertadament, modelava la voluntat del lector, sumint-lo en una nova bogeria alienadora, com la del Cavaller de La Manxa.

Si l'existència del fenòmen era palpable, el problema residia en l'utilització del nou mitjà. I aquí surgia, una vegada més, la dicotomía entre socialistes, diguem-ne marxians, i socialistes llibertaris. Els primers, com veurem, tendien a utilitzar els textes reconeguts com a clàssics i a la vegada com a critics de la realitat social: Balzac, Zola, etc... La creativitat doncs, dels socialistes, fou més aviat reduïda, encara que conservem alguns exemples interessants.

En canvi, els llibertaris, cregueren més en la recreació, en la tra-

3. TOLAIN, Henri. «Le roman populaire». La Tribune Ouvrière. Sciences, Arts. Industrie, Litérature. Paris, 18-VI-1866, 3, pp. 1-2
4. idem. p.1
5. idem. p.1

Universitas Tarraconensis. Revista de Geografia, Història i Filosofia, núm. 5, 1982-1983
Publicacions Universitat Rovira i Virgili · ISSN 2604-2096 · https://revistes.urv.cat/index.php/utghf

ducció popular dels arquetipus dels naturalistes i costumbristes francesos especialment. Les idees anarquistes de llibertat individual i d'espontaneisme, abocaren a la creació d'una forma literària popular a càrrec de militants de base. Es el que hom ha anomenat la infraliteratura, en contraposició a la literatura culta (6). Mes aviat crec que el terme més clar, seria «para-literatura», en tant que la creació literària dels militants àcrates, no pretenia res menys qu'una alternativa a la que publicaven els escritors, que reconeguts com a tals i moltes vegades d'idees ben semblants a les mantingudes pel moviment anarquista, no deixaven d'esser cults i allunyats de la realitat obrera. El cas dels modernistes catalans és sens dubte un exemple clar.

Objectius de l'estudi.

Com queda apuntat doncs, l'estudi de la producció literària diguem «militant», ha de servir per adentrarnos en el coneixement de la vida de les classes populars, ajudant a superar els estrets limits d'una història intel.lectualitzada o reduïda als nuclis organitzats del moviment obrer. Pero quin dubte hi cap que aquest tipus de literatura ultrapassava els àmbits concienciats i compromessos en la lluita obrera. Ajudaven per tant a fornir una «mentalitat», a modelar unes reaccions davant de les institucions (familia, Estat, sindicat, partit,...) que tenen una projecció històrica ben àmplia.

Es en aquest contexte que intentem analitzar en un treball, que supera òbviament els estrets limits d'aquestes pàgines, que abarcant el periode 1881-1923, profunditzi en els següents aspectes:

— Producció de caràcter marcadament anarquista.
— Literatura popular d'influències llibertàries.
— Literatura culta de tendències populistes i/o anarquistes llibertàries.
— Literatura culta, considerada com a recomanable pels socialistes.
— Producció literària socialista.

Queda clara, doncs, la direcció que ha de seguir un estudi sobre la literatura «militant» amb la doble vessant socialista i anarquista, d'una manera, en som conscients, molt genèrica.

I es que si bé no es certa del tot aquella afirmació de Pío Baroja de que «con Vds. (els anarquistes) se puede hablar de todo. Con los marxistas, no se puede hablar más que de «la clase»... como si fuéra-

6. Sobre la utilització d'aquests termes vegi's la introducció al llibre col.lectiu MAURICE, Jacques URRUTIA, Louis, i d'altres. «L'infra-litterature en Espagne aux XIXe. et XXe. siècles. Du roman feuilleton o romancero de la Guerre d'Espagne». Presse Universittaire de Grenoble, 1977.

Universitas Tarraconensis. Revista de Geografia, Història i Filosofia, núm. 5, 1982-1983
Publicacions Universitat Rovira i Virgili · ISSN 2604-2096 · https://revistes.urv.cat/index.php/utghf

mos unos estudiantes de bachillerato», [7]sí que és obvi que la manca d'un edifici teòric tancat en el si del moviment anarquista, possibilitava més la participació i la producció literària de militants desconeguts [8].

En aquest sentit, recordem que Cortiella publicava una poesia que prescindint del seu valor poètic, és alliçonadora de la confiança que en la pròpia i original (sic) creació literària tenien els anarquistes:

«Aqui't faig ofrena, curiós llegidor
del, crec, primer tomo, fet en català,
cantant l'anarquia, vers un mon millor,
en humils estrofes de trobaire humà.
Amorós t'el brindo, volguent sols de tú
si de la justicia n'estimes l'imperi
que pera apreciar-lo no't fiis de ningú,
més que de ton propi deslliurat criteri [9].

Era per tant molt secundari, la perfecció formal del missatge, quan entenien que el bàsic era la «despreocupación de toda tesis, en un vasto panorama de vida auténtica sin falsificar, en que el hecho asume toda la significación primaria y engloba toda filosofía posible» [10].

Es d'aquesta faisó, que la literatura que podriem enmarcar dins del moviment anarquista, enllaça amb el folletó o la novel.la popular del s. XIX, destinat a fornir una cultura de les masses populars que eren excloses de la cultura d'elit [11].

Cal, però, no confondre aquesta literatura de caire anarquista,

7. Entrevista a Baroja a «Solidaridad Obrera» B., 15-II-1933.
Cit. per BREY, Gèrard. «Acotaciones a una entrevista olvidada de Baroja» LETRAS (Deusto) vol. 5 nº9 Enero-Junio 1975 pp.157-174.
8. El tema ha estat endegat, encara que d'una manera molt genèrica i oblidant la propia dinàmica interna de l'anarquisme, per LITVAK, L. «Musa libertaria» Bosch ed. B. 1981 «Transformación industrial y literatura en España» Taurus. M. 1980. «El cuento anarquista» Taurus. M. 1982. També SIGUAN, MT. La novela ideal. B., 1982
Més sugeridors son els textes de PEREZ DE LA DEHESA, Rafael. «Politica y sociedad en el primer Unamuno» Ariel. B., 1966 (2ª. 1973) i «Estudio Preliminar» a URALES, F. «La evolución de la filosofía en España» Ed. de Cultura Popular. B., 1968.
Bàsica es la consulta de NETTLAU, Max. Bibliographie de l'anarchie Paris, 1897 esp.pp.140-231.
9. CORTIELLA, Felip. «Anarquines» B., 1908 92 p.
10. CANSINOS ASSENS, R. «Ramon J. Sender y la novela social» La libertad, Enero-Febrero 1933
Dins de ESTEBAN, J. - SANTOJA, G. «Los novelistas sociales españoles (1828-1936). Antologia» M., 1977 pp.78-88.
11. No coneixem cap texte espanyol solvent que analitzi amb profunditat històrica la incidència social de la novel.la popular, a banda del ja citat de Farreras i que no abarca sino el segle XIX.
Per França vegi's OLIVER-MARTIN, Yves. «Histoire du Roman Populaire en France de 1840-1980» Albin Michel. Paris, 1980.

Universitas Tarraconensis. Revista de Geografia, Història i Filosofia, núm. 5, 1982-1983
Publicacions Universitat Rovira i Virgili · ISSN 2604-2096 · https://revistes.urv.cat/index.php/utghf

amb les novel.les roses, amb les de lladres i serenos o amb les anomenades de «capa y espada». Totes aquestes son un pur joc, mentre la creació literària anarquista descriu la lluita del Mal i del Be en la societat contemporània del lector i del autor, cercant així una explicació de la realitat en que es troben inmersos:

> «Le roman populaire, est un type de fiction qui parle du peuple au peuple, mais cette literature n'est pas produite par le peuple: hormis quelques exceptions (Michel Masson pour l'époque romantique, Alexis Bouvier pour la fin du XIXem. siècle), elle fut réalisée le plus souvent par des bourgeois et des nobles. Le roman populaire n'est pas intrinsèquement une literature d'évasion, il n'est pas gratuit car il est peuplé des symboles et de mythes: il ne traduit donc pas pour le lecteur un abandon du réel, mais une sublimation (...).» (12).

El moviment anarquista, seguint l'antecedent de Tolain, reprengué l'acció militant a través de la literatura des del Congrés Anarquista d'Amsterdam a l'agost del 1907, on Pierre Ramus, presentà, tot i que no arribà a llegir-ho, un informe de seixanta-un folis, titolat «Der Anarchismus und die modern literatur» (13).

Amb tot, cal apuntar també, que l'impossibilitat tot sovint d'exercir una acció militant oberta, ja sigui per causa de la repressió governamental o per la manca d'organització, obligava al Moviment a refugiar-se en la militància literària.

Actitut socialista.

Contràriament a aquesta importància que a la literatura popular donaven els anarquistes,els socialistes preferien recomanar als seus seguidors les grands obres de la literatura culta, de la que podriem anomenar la tendència social o realista. Així, Rafael Altamira en el seu folletó «Lecturas para obreros» (14), recomanava a Cervantes, De Foe, Pérez Galdós, Fernán Caballero, Mesonero Romanos, Tolstoi, Daudet, Amicis, Allan Poe, Dickens, Erckmann, Blasco Ibàñez, Oller, Pereda y Goethe.

Altamira responia així la proposta dels obrers asturians de que donés unes indicacions bibliográfiques:

12. OLIVIER-MARTIN, Yves. Ob. cit. pp.12-13
13. El Ms. es troba als arxius P.Ramus. (IISGA).
Vegi's també CONGRÉS Anarchiste tenu a Amsterdam. Paris, 1908
Per el tema de les relacions dels anarquistes espanyols amb els anarquistes europeus esperem la investigació que està realitzant Teresa Abelló al IISGA.
14. ALTAMIRA, Rafael. «Lecturas para obreros (indicaciones bibliográficas y consejos)». Biblioteca de la Revista Socialista M., 1904 21p.

Universitas Tarraconensis. Revista de Geografia, Història i Filosofia, núm. 5, 1982-1983
Publicacions Universitat Rovira i Virgili · ISSN 2604-2096 · https://revistes.urv.cat/index.php/utghf

«Aunque otra cosa parezca, no es nada facil cumplir ese deseo de los obreros. Nuestra literatura didáctica es muy pobre de buenos libros elementales (...)

En la biblioteca de Sempere (Valencia, 1 pta. -el tomo), que dirige Blasco Ibáñez, hay también algunas obras recomendables, aunque las más de ellas suponen un grado de preparación superior al inicial de que ahora tratamos, y que a veces requieren cierta discreción para ser escogidas. Son esas obras de Reclus, Tolstoi, Renan, Dropotkin, Victor Hugo, Haeckel, Darwin y otros (sic) (...).

Vengamos a la literatura. El obrero necesita leer buenas novelas, buenos dramas y poesía. Morato empezó a coleccionar algo de ésto en su Cultura y Arte, pero se quedó a los comienzos.

Una lista de esta clase, es muy difícil de hacer, porque hay que tener en cuenta muchos y muy variadas condiciones en la literatura recomendable a los obreros, quienes se hallan en un caso igual al de los niños que inician su cultura» (15).

Deixant apart el tó paternalista i l'esgarrifança devant dels autors considerats propers a idees llibertàries, queda clar la manca de quantitat en la literatura «socialista», però possiblement forçats per l'invasió al mercat dels llibertaris, els socialistes feren un esforç publicant una sèrie de «Cuentos Infantiles» de la que n'era autor el fillastre de Pablo Iglesias, Juan A. Meliá. Els títols son ben significatius: «El Repatriado», «Ganarás el pan», «Aventuras de un niño déspota», «Caridad», «Juan Soldado», «El pobre Pepín», etc... publicats en un tamany i presentació idèntica que els famosos i reaccionaris «Cuentos de Calleja».

Cap el 1911, els socialistes publicaren també dos contes de l'escriptor socialista italià Edmundo D'Amicis: «El viejo albañil» i «El clavel rojo» (16).

Tanmateix, cal insistir, que si bé significatius, els títols socialistes, eren escassos, fruit sens dubte, del que ja hem afirmat, referent al caràcter més formal de com entenien la literatura popular els seguidors de Pablo Iglesias.

Literatura cultura militant.

La relació amb autors consagrats, no era pas patrimoni del PSOE. Tot el contrari, molts intel.lectuals, es sentiren a trets per

15. ALTAMIRA, R. Ob.cit.p.11-13.
16. AMICIS, Ed. de. «El viejo Albañil. El clavel rojo» M., 1911

Universitas Tarraconensis. Revista de Geografia, Història i Filosofia, núm. 5, 1982-1983
Publicacions Universitat Rovira i Virgili · ISSN 2604-2096 · https://revistes.urv.cat/index.php/utghf

l'utopia àcrata. El cas català és ben clar, i els treballs de Valentí Fiol i de Marfany, m'excusen d'entrar en el tema [17].

M'interessa però destacar, la clara inexistència, d'una frontera entre autors cultes i autors populars. Em vull referir a la dificultat d'encaixonar a un lloc o altre, autors de segona fila, des del punt de vista de la prespectiva històrica de la literatura, com ara Cortiella, Brossa, Gener, etc. però d'una gran difussió entre les classes populars [18].

Convé doncs, més aviat de realitzar un anàlisi en profunditat del llenguatge utilitzat i dels personatges creats per uns i altres, per autors cultes i autors desconeguts, intentant destacar el contingut ideològic de cada una d'aquestes literatures apuntades. Hem de prescindir de valoracions poc objectius, per adentrar-nos en el context social que enmarca, que defineix i alhora ajuden a formar aquestes novel.les, contes o poesies. Es precis l'utilització de mitjans informàtics que si bé no donaran la clau única per el coneixement històric, ajudaran a marcar més pautes de treball.

Les fonts.

En aquest punt, cal distingir novament entre autors no professionals (per no dir populars) i autors cultes. Per els primers, cal recorrer, sens dubte i quasi exclusivament a les publicaciones periòdiques, en el ben entés, com queda dit, de que coincidiran amb les revistes anarquistes. La quantitat d'elles, m'obliga a no citarles totes, però que van, desde la Revista Blanca a Solidaridad Obrera, tot passant per la Revista Social, El Trabajo, etc. Tenint present també, totes aquelles publicacions de petits nuclis obrers o de societats de resistència, després sindicats, com «la Cuña», «El libro concurso», «El demonio» etc.

Cal però indicar que en la majoria de casos, no tenim estudis que ens informin sobre les tirades i la divulgació de les dites publicacion, a la manera com ho ha fet per França el Professor Maitron [19].

17. Vegi's esp. VALENTÍ FIOL, E. «El primer modernismo literario catalán y sus fundamentos ideológicos» B., 1973
MARFANY, Joan Lluis. «Aspectes del Modernisme». Curial B., 1975
CASTELLANOS, Jordi. «Carles Bosch de la Trinxeria i Raimon Casellas. Una polèmica sobre la novel.la al final del siglo XIX». Recerques, 3 (1974) pp.225-250.
COROMINES, Pere. «Diaris i Records». Edició a cura de Max Cahner i Joan Corominas. Curial B.,1974.
18. Sobre aquests temes tan al.leatoris vegi's MOLAS, Joaquim «Esquemes i evolució de la literatura popular catalana» El Pont, 61(1973) pp.13-16 També ROMEU I FIGUERAS, Josep. «Poesia Popular i literatura». Curial B., 1975.
19. MAITRON, Jean. «Le Mouvement Anarchiste en France» Paris, 1975 (2ª) Vol. II, pp. 215-342.

Universitas Tarraconensis. Revista de Geografia, Història i Filosofia, núm. 5, 1982-1983
Publicacions Universitat Rovira i Virgili · ISSN 2604-2096 · https://revistes.urv.cat/index.php/utghf

Indiquem també que el que més abunda en la publicació periódica, és la composició poética, i en menys quantitat, els contes.

L'altra font de treball que estem utilitzant, és obviament la quantitat inmensa de folletons i llibres de creació literària, publicats entre els anys estudiats. Aquí sí que és necessari distingir, encara que sigui lleugerament, entre literatura culta i popular. D'autors tan diversos com Alejandro Sux, Rey, Lorenzo, Blázquez de Pedro, Julio Camba, López Montenegro, Famades, Sawa, Del Valle, Salazar, Gómez Humadón, Martínez Sierra, Elías García, Bonafoux, etc.

Notis però, que no fem referència a dades posteriors al 1923, pel fet que aquest any, s'inicia la publicació de «La Novela Ideal» que mereix una reflexió apart, més extensa i concreta, de la que ambicionem amb aquestes notes.

Finalment, cal fer menció al gènere més lúdic per excel.lència de la literatura, és dir, el teatre que tradueix més facilment, el missatge educacional que tota obra militant havia de tenir.

Prescindint -com venim fent- del valor literari intrinsec, la majoria de les vegades més que dubtós, de les obres de militància, cal esbrinar l'incidència real d'aquesta literatura. Son òbvies les dificultats que això comporta, però del que no hi ha dubte, és de la gran audiència d'un teatre popular en un mitjà obrer que es caracteritza per un analfabetisme superior al 60% [20].

També aquí hem de distingir entre teatre culte i teatre popular, amb totes les reserves que per els dos mots venim insistint. Però si en general aquesta distinció s'ens fa dificil, més encara ho és en el teatre on trobem autors molt populars com un Pitarra, o un Guimerà; o autors calificats tot sovint i de vegades sense base, com a àcrates: Ibsen; autors flirtejants amb el moviment llibertari, com Ignasi Iglesias o el Puig i Ferrater del 1900, i finalment, autors quina militància anarquista es evident, com Felip Cortiella, a qui cal afegir tot un cúmul de llibertaris que estrenaren i moltes vegades publicaren, obretes generalment d'un sol acte: Manuel Torres i Ramón Brotons «Sin Patria», Miguel Martínez «Un día de elecciones»; etc.

Eren intents, de poca qualitat, però intents, de fer «teatro del pueblo y para el pueblo» [21].

Per finalitzar, voldriem insistir en el caràcter introductori i metodològic d'aquestes notes, tenedents a obrir prespectives a l'estudi de l'expressió popular, partint de l'importància donada a l'educació de les masses, consequència directa de la desorganització de la lluita

20. Cftar. OLIVE SERRET, E. «La pedagogia obrerista de la imagen» B., 1978 p.7
21. BLAZQUEZ DE PEDRO «El teatro del pueblo» p.5

Universitas Tarraconensis. Revista de Geografia, Història i Filosofia, núm. 5, 1982-1983
Publicacions Universitat Rovira i Virgili · ISSN 2604-2096 · https://revistes.urv.cat/index.php/utghf

obrera a partir del 1881 i del fracás d'altres vies de concienciació popular, com el terrorisme.

El seguir aquest anàlisi, ha de permetre adentrarnos en la mentalitat obrera que es forma paralelament a les noves organitzacions que acolliran a part d'aquesta classe obrera. Potser és un dels camins més vàlids per sortir del cercle viciós d'una història, dita social, que es redueix a descriure les formes i els liders obreristes.

Universitas Tarraconensis. Revista de Geografia, Història i Filosofia, núm. 5, 1982-1983
Publicacions Universitat Rovira i Virgili · ISSN 2604-2096 · https://revistes.urv.cat/index.php/utghf